

A magyar ethnobotanika európai távlatai

GUNDA BÉLA

A magyar ethnobotanikai kutatások igen magas fokon állanak. *Melius Juhász Pétertől Csapó Józsefen, Diószegi Sámuelen, Veszelszki Antalón át Borbás Vincéig, Hanusz Istvánig, Rapaics Raymundig, Löw Immánuelig, Beke Ödönig*, a közelmúltban elköltözött *Kóczyán Gézáig, Vajkai Auréliig* és a körünkben dolgozó jeles kutatókig *Grynaeus Tamás, Szabó T. Attila Péntek János* és mások immár évszázadok óta problémákban és megfigyelésekben gazdag könyvek, tanulmányok kerülnek a tudomány asztalára. Mindezek az ethnobotanika széles területét felölelik. A szerzők foglalkoznak a gyógyító füvekkel, a táplálkozásnál használt növényekkel, a festőnövényekkel, a varázslat, a mythológia botanikájával.¹

A magyar szókincsben vannak szavak, amelyek arról tanúskodnak, hogy a magyarság már legrégebb kultúrperiódusában kapcsolatban állott a növényvilággal. Ilyenek pl. a finnugor *gyökér, tő, hárs, nyír*, az ugor *levél, fű, eper, tapló* stb. Bizonyára sokkal szorosabb volt ez a kapcsolat, mint ahogyan ezek a szavak önmagukban tanúsítják. Tovább lépve, ha közelebbről tanulmányozzuk az egyes növények ethnobotanikai sajátosságait, a rájuk vonatkozó hagyományt — különböző távlatokat nyújtó eredményekre jutunk.

Nézzük *búza* szavunkat. A szó honfoglalás előtti török szava nyelvünknek. Ősi soron nemcsak a közönséges búzát (*Triticum aestivum*) jelentette, hanem — esetleg valamilyen jelzővel — más búzafajtákat is. Így a *Triticum dicoccum*-ot és a *Triticum spelta*-t (Gunda 1989). A búzával kapcsolatos hiedelmek azonban teljesen európai jellegűek. Nem kívánok itt a kalász megrövidülésének keresztény ihletésű legendájával (l. újabban *Ujváry* 1975: 189—200) foglalkozni, amelynek széleskörű európai beágyazottsága mellett mongol variánsa is ismeretes (a csere-misz változat nyilvánvalóan átvétel az oroszoktól), szólok azonban arról, hogy a moldvai magyaroktól a Dunántúlig ismert az a hiedelem, hogy a búzaszemen Mária vagy Jézus arca látható (*Ujváry* 1975:195—7; *Bosnyák* 1980:37). A moldvai magyarok azt is hozzáteszik a hiedelemhez, hogy már nem tisztán tűnik elő Mária vagy Jézus arca, mert a sok bűn bemocskolta. A hiedelem lépésről lépésre követhető nyugat felé. A németeknél a rozs- és búzaszemen látható Krisztus arca (Mecklenburg, Baden stb.). A tönkölyszemen Szűz Mária szabad szemmel is felismerhe-

¹ Tanulmányom terjedelme miatt csak a legszükségesebb példákat és az iránymutató irodalmat idézem.

tő, amint a gyermek Jézust tartja a karján (Svábföld). Ha Szűz Mária megjelenik a tönkölyszemen ez az éhínség előjele. Az ilyen tönkölyszem véd a boszorkányok ellen s kenyerének különös ereje van (Marzell, HBDA II. 1929—30:299; VII. 1935—1936:764; IX. 1938—1941:464). Belgium francia nyelvterületén is feltűnik a rozsszemen Jézus arca (Meyer, FFC. 1921 37. 90 s az ott idézett irodalom).

Sok tanulságot nyújtanak a vadnövények. Az *Equisetum arvense*-t (zsurló) a magyar fűvésznövények s a népi orvoslás epe-, máj- és hólyagbántalmak ellen ajánlják (Füller 1943:23; Szabó—Péntek 1976:63).

Erdélyből közölt több mint tíz különböző elnevezés közül megállok a kannamosó, kannasurló, üvegmosó terminológiák mellett (Szabó—Péntek 1976:117. 170). A Székelyföldön a hegyi-iszap-sás neve kannasulló (MTSz.), amely az *Equisetum fluviatile* lehet. Az *Equisetum* sp.-ek kannamosó és hasonló elnevezését megértjük, ha tudjuk, hogy a növényvel cserépedényeket, főleg tejes köcsögöket mostak ki, amiről már Csapó J. írt: „ezen fűvel Dunántúl az edények mosattatni szokták”. A tálmosó fűvet Melius is említi. A támosó (Ormánság), cinsikó (Pozsony, Vas m.), kantamosó (Gömör), kannasulló (Tatráng) és más hasonló elnevezések mind ide tartoznak. (A részletekre 1. Beke 1935:385; Beke 1939:238; TESz.). Az *Equisetum* sp. ilyen felhasználásának nagy európai múltja van. Az *Equisetum arvense*-ről és rokonairól már a XIII. században említi Albertus Magnus, hogy vérzéscsillapító hatása van. Ugyanezt mondja Hyeronymus Bock fűvészkönyve (1551) s még azt is tudja, hogy cinedényeket tisztítanak vele s az ilyen munka a cselédlány feladata. Nyugat-Európában hasonló a népi gyógyászati alkalmazása, mint nálunk. Valószínű, hogy használatához a múlt század végén hozzájárult Kneipp páter (Erich-Beitl 1936:626). Nyilvánvaló, hogy ő csak a korábbi tapasztalatokat újította fel.

A Máriaülte gazzal (lapulevelű keserűfű, *Polygonum lapathifolium*) Jung K. foglalkozott. A növényen látható barna, piros foltok, csíkok Mária menstruációs vérének nyomai s a foltok akkor kerültek a növényre, amikor arra Mária ráült. Közli Jung K. a legenda variánsait, s azt mondja, hogy a Szőregen feljegyzett „monda a Máriaülte gaz keletkezéséről a Balkán felé mutat”. Magyar területen való elterjedésénél Jung K. balkáni bogumil hatásokra gyanakszik (Jung 1986:1986:51). A legenda sokkal elterjedtebb, mint az általa felsorolt közlések (Szőreg, Baranya, Bácska). Tótkomlóson a vérre hulló fecskefűről mondják, hogy a piros foltos (?) növény Mária menekülésének emlékét őrzi: Szűz Mária miután megszülte Krisztust, gyermekével elmenekült. De még vérzett, s ahol leterdelt vagy leült véresen maradt a fű. A mondát Békéscsabán magyarok és szlovákok egyaránt ismerik (Krupa 1974:180; Krupa 1987:253, ahol hivatkozás olvasható a nagybánhegyesi, csanádalberti-i előfordulására). Vajkai A. a bolhafűről (baracklevelű keserűfű, *P. persicaria*) írja, hogy azért piros a szára, mert egyszer egy vérző asszonynak a vére a szárára csepegett (Cserszegtomaj, Vajkai 1941:248). Egy szabolcsi monda szerint a menstruáló Mária a bolhafűből tépett egy marokkal, megtörölte magát vele s ezért látható a jel a bolhafűvön (Biri, Ratkó 1987:90—91). A *P. lapathifolium*-ot azért hívják bolhafűnek, mert eredményes bolhaűző s ezért az ágynemű közé is teszik. A hortobágyi pásztorok a bolhák kedvenc menedékhelyére, a gatyakorcba akasztják (Tikos 1951:342). A Má-

riacsepegtetett fű (*P. lapathifolium*) legendája él a Medvesalján is: „Amikor Mária a földön járt, az asszonyoknak szokott jönni a baja, akkor csepegett a vére a fűre” (Zsupos 1985:40, 52; Zsupos 1987:67, 112). A legenda egykori meglétére utal magának a fűnek a népi gyógyászatban a fenti névhez hasonló elnevezése. Így a *máriaülőfüj* főzetével, levével Zalabaksán gyógyítanak (Bödei 1943:81). A *Máriaülte fű* Veszprémben a foltos véreslapu (*Hypochoeris maculata*) s Vasban *Máriaütő fű* néven a *P. persicaria*-t nevezik (Csapody—Priszter 1960:127). Mindkét elnevezésnek volt vagy talán még ma is él a legendaszerű magyarázata. A megpihenő Máriára utal a szigetközi (Tejfalusziget) *Mária-nyugotta-bukor* (szagos csipkebokor), amelynek a tövébe a Betlehemből Egyiptomba menekülő Mária megpihent. Ugyancsak a Szigetközben (Dunakiliti) a *Mária-nyugtabokor* — s itt is csak a név emlékeztet a legendára — hajtását a sövénykapura tűzik, hogy Szent György éjszakáján a boszorkányok ne repülhessenek be az istállóba (Beke 1948:11). Ebbe a hagyománykörbe — Mária valamilyen tevékenységi körébe — tartozik a *Boldogasszony csepegtette fű* is, amelyről Borbás V. a Pallas lexikonban azt mondja, hogy a *Cerinthie minor* levele a Mátra vidékén. Sápadt zöld levele fehéren pettyeggett. Szűz Mária teje, könnyei maradtak rajta. Ezért nevezi így a nép. Levelét sebekre teszik (l. Borbás, Nyr. 1874:543; TTK. Pótfüzetek 1901:24). A növénynek másutt *szeplőlapu* a neve (l. a hasonló címszót a Pallas lexikonban).

Vessünk néhány pillantást nyugat felé. A *Phyteuma spicatum* 'erdei varjúkőröm' levelein látható sötét foltok Mária menstruációs véréből származnak (Weissburg i. B.), a növényt ezért hívják *Márialevelének* (*Marienblatt*) is (Bajorország). Hasonló a kúszó boglárkáról (*Ranunculus repens*, Felső-Ausztria) és a baracklevelű keserűfűről (*Polygonum persicaria*, Belgium. Halberstadt vidéke. Meyer, 1921. FFC 32. 90 s az ott idézett irodalom. Marzell, HBDA. VIII. 1936—1937:748—749) közölt legenda. Egy másik legenda szerint Mária menstruációs vérének egy cseppje esett a gyermekláncfűre (*Taraxacum officinale*), mikor Erzsébettel a szeplőtelen fogantatást közölte. Azóta a gyermekláncfű zöld levelei mellett látható egy piros is (Lechain, Marzell, HBDA. V. 1932—1933:1440).

Jung K. említi azt a legendát, hogy a *Polygonum lapathifolium* (lapulevelű keserűfű) levelén látható piros folt a keresztre feszített Krisztus rácspegett vére (Háromszék, Péntek—Szabó 1976:211). Ennek a magyarázatnak is ismertek a nyugati változatai. A *hiedelmek változataikban élnek tovább*. A jelen esetben azt mondhatjuk, hogy virágról virágra szállnak. A barna foltok egyes kosborfélék (*Orchis maculata*, *O. latifolius*) levelén Krisztus vércseppjei, amelyek a keresztről hullottak a növényre (Oldenburg). Az angoloknál is ismert hasonló hagyomány. Az erdélyi szászoknál az *O. mario* szép virágja a színét Krisztus véréből kapta. Más monda szerint a leveleken látható foltok Mária könnyei. Ezért említik már a 16. sz. közepén Mária könnyének (Marzell, HBDA, IV. 1931—1932:1563). Ide tartozik az a magyar hiedelem, amelyet legutóbb Grynaeus T. közölt: a *Polygonum persicaria*-ról mondják, hogy amikor a kis Jézus atyjának segíteni akart, s a fűrész után nyúlt, a kezét megsebezte. A vért Mária a növény levelével törölte le, s azóta Jézus vére látható a leveleken (Grynaeus 1987:258).

S hogy egy hiedelem — esetleg történeti láncszemek nélkül is — milyen variánsokban bukkanhat fel, ahhoz tanulságos példát a bajor havasi legelőkről idézhetek. Egy kosborféle virágocskája a Magyarországon is járt Frischlin Ph. N. (1547—1590) költő véréből nőtt ki, aki Hohenurach várában fogoly volt, s egy szökési kísérlet alkalmával a sziklákön halálra zúzta magát (Marzell, HBDA. IV. 1941—1932:1563). De sokkal költőibb ennél az a gyimesbükki hagyomány, amit *Mária virágával* (*Myosotis palustris*) kapcsolatban a gyimesbükki csángók mesélnek: amikor Mária a kiseddel menekült, s vizet kért, egy csepp a kulacsból kicseppent, s ebből eredt a Tatros és a többi patak. A virágról ez jut a csángók eszébe (Rab—Tankó P.—Tankó M. 1981:26).

Selmecezi L. figyelmet keltő tanulmányokban foglalkozott a XIII—XVI. századi kunok temetkezésével, s elmondja, hogy a Karcag környéki sírokban a koponya alatt üröm (*Artemisia* sp.) maradványait találta. Utal arra, hogy az üröm gyásznövényként a római sírokban is előfordul, s a református temetkezési szokások köréből XVI. századi emlékeink is vannak az istenfáról vagy ürömről (Selmecezi 1982:103—104; Selmecezi 1986:133—134). Az *Artemisia* sp.-eknek a népi gyógyászatban sokféle az alkalmazása. Már Mélius, Csapó, Diószegi előtt sem ismeretlen gyógynövény az üröm. Használták és használják görcs, inszugarodás, urológiai bántalmak, máj- és fülbajok stb. ellen. A boszorkányok füve is volt (Füller 1943:11—12). A békési boszorkányok az 1756., 1757. évi feljegyzések szerint a fájós gyomorra kötötték (Schram 1982:156. 171). A kalotaszegiek, moldvaiak gyomorfájás ellen ma is használják (Péntek—Szabó 1985:205; Halászné Zelnik 1981:363). A híres osztrák Wunderlich-féle Rossbacher „gyomorkeserű” kitűnő zamatát többek között az üröm adja (L. még Rapaics 1938:39—41).

Az üröm a halottkultusz növénye is. A szepesi szászok a koporsóba fekvő halottra tesznek egy füzér ürömöt (*Artemisia vulgaris*. Gréb 1943:78). Távolabbi német területeken is koporsó- és sírvirág az üröm. Braunschweigben a sírba helyeznek egy-egy ürömcsoportot, másutt a koporsóba (Marzell, HBDA. IX. 1941:501). Moldvában szentelt *Tagetes patula*-t (*botos virág, sárig botos*), *Mentha* sp.-t (*jégminta*) tettek a halott feje alá helyezett párnába (Halászné Zelnik 1987:7; Halászné Zelnik 1980:866).

Köztudomású, hogy a bodzafélékhez számtalan hagyomány fűződik, s előkelő helyük van a népi orvoslásban (Füller 1943:48—49). A velük való gyógyítás gyakran varázslat. A bodzához könyörgő varázsigéket eléggé ismerjük. A múlt század végén még a Természettudományi Közölny is közölt ilyeneket. Egyik olvasója „biztos sikerrel” alkalmazta a következő varázslatot: Napkelte előtt a gyalog bodza tövébe kis gödröt vájt, s meghajlítva a bokrot, tetejét a gödörbe elásta a következő szavak kíséretében: Te bodza, én tégedet addig fel nem bocsátalak, míg Bimbó tehenemből a féreg ki nem vész (Vajkai 1937:152). Hasonlóaktól hemzsege a nyugat-európai varázsigé-irodalom is. A bodzát megszemélyesített lényként tisztelik. A dán néphit szerint női szellem (*Hyldeboer*) lakik a bodzafában (Marzell, HBDA. IV. 1931—1932:263; Hovorka—Kronfeld II. 1909:333). Néphagyományunk szerint a bodza az ördög fája. Nem tanácsos a ház mellé ültetni, mert belecsap a villám. Júdás az ősrégi, békési (Gerendás), zempléni (Pányok, Hejce) néphit szerint a bodzafára akasztotta fel magát. A hiedelmet a németek, a franciák is ismerik. A meck-

lenburgi néphit szerint ezért hullaszagú a virágja (*Marzell*, HBDA. IV. 1931—1932:268). Shakespearenél is olvashatunk Júdás öngyilkosságáról (*Love' labour's lost*, V. 2., a magyar fordításában azonban — hibásan — fügefát említ Faludy Gy., Rákosi J. fordítása a helyes). Ha már angol írókat idéztem, emlékeztetek Ben Jonson *The New Inn* c. drámájára, ahol szó van közismert hiedelmünkről, a láthatatlanná tevő páfránymagról (I. 6.). Ferret, a szolga mondja gazdájának, hogy nincs varázsszere, amely láthatatlanná tenné, nincs páfránymag a zsebében, sem opál. Shakespeare IV. Henrik c. drámájában (I. r. II. l.) Falstaff egyik hetvenkedő barátja mondja (Vas István kitűnő fordításában), hogy „Úgy lopunk, mintha sánc mögül lőnénk, fedezékben; páfránybalzsamunk (receipt of fernseed) van, s láthatatlanul járunk-kelünk”. — Mire a másik szereplő (a fogadó pincére) így válaszol: „Szavamra mondom, azt hiszem, inkább az éjszakanak köszönhetitek, mint a páfránymagnak, hogy láthatatlanul jártok-keltek” (a részletekre l. *Gunda* 1989).

Ben Jonson és Shakespeare után néhány lépést teszek Plinius felé is. A lakatot nyitó *vasfűről* különböző elképzelések élnek a magyar néphitben. Már Ipolyi Arnold említi a székely és román tenyerébe bevágva lakatnyitó erejét (*Ipolyi* 1854:252). Balkányi Szabó L. Magyar ősmesék, mint hitregék c. munkájában (Debrecen, 1860) mitológikus verset írt a vasfűről, s ilyen magyarázatot fűz hozzá: a vasfű igen nevezetes bűvös fű a magyar nép előtt. Máig az a hit róla, hogy csak hajnali harmaton látható és ha a lovak békója a fű között rejülő vasfűhöz ér, a békó zárja azonnal kinyílik. Ha valaki ilyen füvet a tenyerébe a bőre alá varr, s ilyen kezével érinti a művészileg készült zárat, azok azonnal kinyílnak, sőt az ilyen embert sem fegyver nem járja, sem a törvény nem fogja (144—145. l. További adatok: *Nagy I.*, MNL.; *Füller* 1943:49—58.).² A parasztság *vasfüve* többféle növény lehet (*Verbena officinalis*, *Chelidonium album*, *Sanguisorba officinalis*, *Pimpinella* sp.). A vasfűhöz úgy lehet hozzájutni — egy csak baranyai közlésre emlékeztetek, — hogy „A harkály fészkeének bejáró nyílását be kell sározni, hogy a madár ne tudjon fészkebe jutni. Ha ezt a harkály látja, azonnal elrepül, és keres egy fűszálat, amelynek érintésére a sárzás lepotyog. A nyílás lezárása után piros kendőt kell a fa tövébe teríteni, amire a harkály használat után a füvet rádobja, mert azt hiszi, hogy a fa tövében tűz ég, s a fű majd megsemmisül” (*Berze Nagy* III. 1940:256). A harkályon kívül a sün is hozhat ilyen varázsfüvet. A hiedelem variánsaitól szintén hemzseg az európai folklór (finn, észt, svéd, francia). Ismerik a mondát a románok is (*Butuară* 1979:117). A románok csakis a magyar hagyományt vehették át vagy a Balkán felől került el hozzájuk. Nagyon gazdagok a német változatok. Nemcsak a néprajzi megfigyelések, hanem a korai természet-tudományi irodalom is (Konrad von Megenberg, Albertus Magnus, Gesner Conrda stb.). A harkálymotívum feltűnik a német szépirodalomban.

2 A vasfűvel újabban Dankó I. foglalkozott (A vasfű — *Verbena officinalis* — a sárréti néphagyományban. A Bihari Múzeum Évkönyve, III. Berettyóújfalu 1982. (225—258. l.). A hazai és külföldi közlései, így a sárréti is a korábbi irodalom alapján kiegészítendőek. A vasfűről több tanulmány (pl. *Marzell* H.) jelent meg.

Baumbach Rudolf (1840—1905) — aki szívesen feldolgozott mithológiai témákat elbeszélő költeményeiben — írja:

*A fekete harkály füves ember.
Ismer sok varázsfüvet az erdőben,
Amelyek titokban fakadnak,
Őrködik egy gyökér felett,
Amely minden zárat felpattant
És minden ajtót kinyit.*

Mindezek csak variánsai Plinius közlésének. A *Historia Naturalis*ban olvasható, hogy a fa ék, amelyet valami pásztor az odúba erősít — mint általában hiszik — kiesik, ha a harkály arra bizonyos füvet rátart (10,40). Trebius szerint — így beszéli Plinius (9,89) — a harkály odújába bevert szeg vagy ék nyomban kiugrik, mihelyt rászáll a madár. Hasonlóan mondja el a történetet Aelian: ha az odú nyílását kővel elzárjuk, és a madár megsejti, hogy ennek vele kapcsolatban valami célja van, hoz egy ellenhatású füvet, s ráhelyezi a köre. A kő kiugrik az odúnyílásból, mert nem tűri az ilyen terhet. Aelian beszél arról is, hogy a búbosbanka falhasadékban található fészket sárral elzárják, betapasztják. A madár erre egy füvet hoz, amelytől a sár leválik, s a búbosbanka bejut a fészkehez. Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy az antik szerzők írásaiban a harkályt és a búbosbankát gyakran összecserélik. A mondának további előzsiái szálait (Talmud, Atharvaveda) is bogozhatnánk. (A kérdés irodalmában eligazít: Marzell, HBDA. VIII. 1936—1937:140—142.; 315—320.; IX. 1938—1941:556—570; Rantasalo 1959; Tillhagen 1978:155; Gunda 1989.)

A vasfű- és harkály-hiedelem az antik szerzők munkáiból átkerült a korai német természettudományos irodalomba s azokból tovább áramlott szerte Európába s meg sem állt az Uralig. (A korai olasz, francia, angol természettudományos munkák közép-európai hatását külön kellene vizsgálni.) Természetesen lehetséges az is, hogy Plinius olvasói (régi kollégiumi tanárok, lelkészek, diákok) olyan személyekkel beszélgettek erről az antik botanikai-zoológiai ismeretről, hogy az írott források nélkül is hagyománnyá válhatott.

Az ethnobotanika területén való mostani járás-kelésemnek ezzel a végére értem. Talán érzékeltetni tudtam, hogy a növényeinkhez fűződő hiedelmek, gyógyító eljárások mennyire az antik, a középkori és a mai Európa hiedelemvilágában gyökereznek. Természetesen a legendák, mondák, varázslatok, gyógyító ismeretek növényeinkhez különböző forrásokból és különböző időben rakódtak le. A hiedelmek — mint minden más néprajzi komplexum — nem egyrétegűek, nem azonos korúak, s nem ugyanaz a hullám sodorta őket egymáshoz. Ismeretesek az egész magyar néprajz területén felbukkanó praktikák, mithikus elképzelések s reliktszerűen megjelenők. Valamely növényhez fűződő hiedelmek, szokások különböző forrásból csörgedezhetnek tovább az élet medrében. A növényt magát, a nevét,³ hasznát már ismerhettük, s a mithikus elképzelések, a

³ A magyar növénynevek korai gazdagságára újabban Grynaeus T. hívta fel a figyelmet (Gyógynövényismeretünk a reneszánsz és a reformáció korában. Orvostörténeti Közlemények 109—112. Budapest 1985. 105—110).

gyógyító eljárások csak később tapadtak hozzá. Gondoljunk csak a búzaszemen megjelenő Mária-képre. Egy-egy kulturális áramlat a már ismert növényhez, elnevezéshez új legendákat, praktikákat sodorhatott. Gyakran már csak a név sejteti a mithologikus, medicinális és más hátteret. Az elnevezés (pl. *boldogasszony tenyere*, *boszorkányléptefű*, *Jézus paplanja*, *bábaguzsaly*, *szerezők füve*, *forrasztófű*, *uborkabaklató*) kövülete lehet a közelebből nem ismert szokásnak, hiedelemnek. Tudnunk kell, hogy maga az elnevezés a kultúra rétegeibe beágyazott értékes csontvázzá, kövületté válhat, amelyről az életet adó funkcionális lágy részek lefoszlottak, oszlásnak indultak. A nevek révén a rekonstrukciókat mégis el tudjuk végezni. Valamely növényelnevezésnek lényegében hasonló lehet a jelentősége, mint az olyan csigolyaleleté, amelyből a paleoanthropológusok már az ember járására is tudnak következtetni, vagy az olyan koponyatöredéké, amely a tudós kezében az őseMBER értelmi képességéről is vall.

Helyes ösvényeken jár Péntek János és Szabó Attila, amikor azt írják, hogy „Ma már talán... a legkilátástalanabb a kutatók számára: különválasztani a népi növényismeret történeti forrásait, rétegeit” (*Szabó—Péntek* 1976:151). Azonban napjainkban azt is látjuk, joggal feltételezhetjük, hogy külföldi, hazai kéziratok és nyomtatott orvosi, fűvész- és varázskönyvekből tanult emberek révén — különböző áttételeken át — sok ismeret elkerülhetett a falusi nép körébe. Lelkészek, diákok, fűvesek, búcsújárók, koldusok, s az országutak ismeretlen vándorai, csavargói, s nem utolsósorban idegen telepések révén az ethnobotanikai ismeretek ide-oda áramolhattak, s összefonódhattak a nép közvetlen tapasztalataival, korábbi tudásával.

Az ethnobotanikai ismeretek nem jelentéktelen része vallási, egyházi ihletésű. Az egyházi személyek, iskolák, búcsúk, kolostorok nyitott kapui voltak az európai szellemiséggel hozzánk átsugárzó hiedelmeknek, ismereteknek, elnevezéseknek. Növénymithológiánk s a fűvekkel kapcsolatos népi gyógyító tudományunk európaiságának — a számtalan egymásba fonódott variánsokban élő — analógiák mellett bizonyítéka a növényelnevezések tekintélyes részének egyházi jellege. (lásd: *Grynaeus* 1987: 258.). Ilyen elnevezéseket tár elénk Melius és mások fűvészkönyve, Lencsés György orvosi munkája, a MTSz., az UMTSz. s számtalan ethnobotanikai, botanikai tanulmány, könyv. A moldvai magyarok körében feljegyzett vallási jellegű növénynevek közül íme néhány: Szent József botja, Szent József virág, Szent József pálca, Szent Antal mák, Szent Antal butikó, Szent Antal füve, Szűz Mária tenyere, Szent Ilona virág, Szent keresztű burján, Isten gyümölcse, Menyország kapuja és mások (*Halász né Zelnik* 1987.). Vallási jellegű növényneveink monografikus feldolgozást érdemelnének.⁴

⁴ Mollay Erzsébet is írja, hogy külön tanulmányozást igényelnének a szentek nevét tartalmazó magyar növénynevek (Növénynevek Melius Herbáriumában. Budapest 1983. 20. 1.). V. ö. még Grynaeus T. közlését. Szerinte is sok hazai növény a szentekkel áll kapcsolatban. Több növényünkhöz keresztény monda fűződik (*Grynaeus* 1987:258). Feltűnő, hogy a román népnyelvben nincsenek szentekkel kapcsolatos növénynevek. Erről bárki meggyőződhet, ha átnézi Borza Al. közismert ethnobotanikai szótárát.

Az ilyen jellegű növénynevek is egyik bizonyítékai annak, hogy a népi gyógyító hagyományok, a gyógyítás erejét erősítő legendák, mithikus elképzelések rejtélyes ösvényeken európai forrásokhoz vezetnek. Ezeknek a forrásoknak a vize sokágú ereken át folyamatosan jutott el hozzánk azóta, hogy eljegyeztük magunkat a kereszténységgel, — azaz *európaiak lettünk*. Befogadtuk a latinságot, a gótikát, a reneszánszot, a barokkot azok hiedelemvilágával együtt. Erről tanúskodik jórészt mindaz, amit népünk a füvekről, fákról, növényekről, virágokról, a természetről nyelvében és szemléletében, költőien vagy írástudatlan falusi *gyógyorvosok* tanácsaként megőrzött. A tanácsokban, legendákban mithikus elképzelésekben az antik világ késői csillogására is ráismerhetünk, ha ez nem is olyan erős fényű, mint Berzsenyi Dániel költészetében.

Természetesen az elmondottakkal nem szeretném megingatni azok hitét, akik növénymithológiánk keleti kapcsolatait keresik. Lehetnek-e e téren is keleti örökségeink, de ez csak körültekintő filológiai munkával mutatható ki. A tanulságos kezdeményezéseket pozitív előjellel kell számon tartanunk (l. pl. *Surányi* 1986:54—62; *Surányi* 1988:59—68). De tudomásul kell venni azt is, hogy az ősi hagyományok, a keleti kapcsolatok kutatása terén alig haladtuk túl *Ipolyit*. Ő az őshit emlékei között említi — *Erdélyi J.* nyomán —, hogy a diófáról azt mondják: árnyéka hideg s kopáran hagyja vesztegelni a földet (*Ipolyi* 1854:250). A hiedelem tényleg ősi. *Pliniusnál* bukkan fel. A római tudós azt mondja, hogy a diófa árnyéka olyan ártalmas, hogy alatta más növény nem fejlődhet. *Westerlandból* közlik, hogy ami a diófa alatt nő, semmire sem alkalmas (*Erich-Beitl* 1936:801).

Az ethnobotanika terebélyes fája alatt azonban számunkra bőven sarjad kutatnivaló.

Igy további vizsgálatot kíván *Moszyński K.* véleménye. A lengyel ethnographus azon a nézeten van, hogy a nyugati ókori és középkori orvosi és fűvészkönyvek bővelkednek ugyan a gyógynövényekről szóló közlésekben s ezekhez hasonlítanak Kelet-Európa gyógyító eljárásai is. Ebből egyesek az utóbbiak antik, középkori forrására következhetnek. Valószínű azonban, hogy az írásos források délen, nyugaton születtek meg legkorábban (*Moszyński* 1967:219—220.). *Moszyński K.* ebben az esetben nem gondol a klasszikus idők óta nagy jelentőségű, nyugatról keletre irányuló kultúrlejtőre, ami olyan tanulságosan domborodik ki pl. *Schier Br.* munkáiban. A kultúrlejtőn hiedelmek, szokások is gördültek.

I R O D A L O M

BEKE Ö., 1935

Népies növényneveink történetéhez. *Vasi Szemle*, II. 1935. 256—264. 381—390.

BŐDEI J., 1943

A magyar növény- és állatnevek történetéhez. *Vasi Szemle*, VI. 1939. 236—243.

BEKE Ö., 1948

Szókincs és néphagyomány. Budapest 1948.

BERZE NAGY J., 1940

Baranyai magyar néphagyományok, II. Pécs 1940.

- BOSNYÁK S., 1980**
A moldvai magyarok hitvilága. *Folklór Archivum*, 12. Budapest 1980.
- BÓDEI J., 1943**
Adatok Zalabaksa gyűjtögető gazdálkodásához. *Népr. Ért.* XXXV. 1943. 69—96.
- BŰTÜRÁ V., 1979**
Enciclopedie de etnobotanică românească. București 1979.
- CSAPODY V.—PRISZTER SZ., 1966**
Magyar növénynevek szótára. Budapest 1960.
- ERICH O. A.—BEITL R., 1936**
Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Leipzig 1936.
- FÁLLER J., 1943**
Növényeink a népies gyógyászatban, kuruzslásban és babonában. Debrecen 1943.
- GRÉB J., 1943**
Zipser Volkspflanzen. Kásmark 1943.
- GRYNAEUS T., 1987**
Bedeutung der Heilpflanzen in der Volksmedizin. — *Wiener Dialog über Ganzheitsmedizin*. Wien 1987. 257—258.
- GUNDA B., 1989**
A rostaforogató asszony. Budapest 1989.
- GUNDA B., 1989**
Einige ethnobotanische Probleme des *Triticum spelta* L. S. a. a Bátky Emlékkönyvben. 1989.
- HALÁSZNÉ ZELNIK K., 1981**
Adatok a moldvai magyarok gyógynövény-ismeretéhez. *Gyógyszerészet*, 25. 10. sz. Budapest, 1981. 361—367.
- HALÁSZNÉ ZELNIK K., 1980**
Az ürömnök gyásznövényként való használatáról. *Élet és Tudomány*, 35. 28. sz. Budapest 1980. 866.
- HALÁSZNÉ ZELNIK K., 1987**
Moldvai csángó növénynevek. *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok* 36. Budapest, 1987.
- HOVORKA O. v.—KRONFELD A., 1909**
Vergleichende Volksmedizin, Bd. II. Stuttgart 1909.
- IPOLYI A., 1854**
Magyar mythologia. Pest 1854.
- JUNG K., 1986**
A „Máriaülte gaz” eredetmagyarázó mondatípus elterjedésének kérdéséhez. *Létünk* 16. 1. sz. Szabadka 1986. 51—61.
- KRUPA A., 1974**
Hiedelmek, varázslatok, boszorkányok. Békéscsaba 1974.
- KRUPA A., 1987**
A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 23. Debrecen 1987.
- MEYER DE M., 1921**
Contes de la Flandre FFC 37. Helsinki 1921.
- MOSZYNSKI K., 1967**
Kultúra ludowa słowian, Tom. II, 1. Warszawa 1967.
- PENTEK J.—SZABÓ T. E. A., 1976**
Egy háromszéki falu növényismerete. *Ethnographia*, 87, 1976. 203—224.
- RAB J.—TANKÓ P.—TANKÓ M., 1981**
Népi növényismeret Gyimesbükkön. *Népismereti Dolgozatok* 1981. Bukarest 1981. 23—38. 1.
- RANTASALO A. V., 1959**
Einige Zaubersteine und Zauberpflanzen im Volksaberglauben der Finnen. *FAC*. 176. Helsinki 1959.
- RAPAICS R., 1932**
A magyarság virágai. Budapest 1932.

- RATKO L., 1987**
Mesék, mondák Biriből. Jósa A. Múzeum Kiadványai 24. Nyíregyháza 1987.
- SCHRAM F., 1982**
Magyarországi boszorkányperek, 1529—1786. III. k. Budapest 1982.
- SELMECZI L., 1982**
A magyarországi kunok temetkezése a 13—16. században. — Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. Budapest 1982. 95—109.
- SELMECZI L., 1986**
A kunok és jászok régészeti kutatásának néhány problémája. Folklor és etnográfia 24. Debrecen 1986. 129—142.
- SURÁNYI D., 1986**
Az ősi magyar hitvilág növényei. Forrás 18. 8. sz. Kecskemét, 1986. 54—62.
- SURÁNYI D., 1988**
Az égig érő fa botanikai értelmezése. Forrás 20. 9. sz. Kecskemét 1988. 59—68.
- SZABÓ A.—PÉNTEK J., 1976**
Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató. Bukarest 1976.
- TIKOS B., 1951**
Adatok a hortobágyi növénynevek kérdéséhez. Magyar Nyelvőr, 75. 1951. 341—346.
- TILLHAGEN C.—H., 1978**
Fåglarna i folktron. Stockholm 1978.
- ÜJVÁRY Z., 1975**
Varia folkloristica. Debrecen 1975.
- VAJKAI A., 1937**
Adatok a Felföld népi orvoslásához. Ethnographia 48. 1937. 140—154.
- VAJKAI A., 1941**
A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. Népr. Ert. 33. 1941. 231—258.
- ZSUPOS Z., 1985.**
Népi növényismeret a Medvesalján. Gömör néprajza I. Debrecen 1985. 29—54.
- ZSUPOS Z., 1987**
Dél-Gömör gyűjtögető gazdálkodása. Gömör néprajza 10. Debrecen 1987.
Marzell H.-ra való hivatkozások (HBDA.) a következő munkára vonatkoznak:
Hoffmann—Kraayer E.—Bächtold—Stäubli H., Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, I—X. Berlin—Leipzig 1929—1942. — Néhány közismert rövidítést (MNL., MTSz., Nyr., TESz., TTK.) nem oldottam fel.